

RADIKALNO DESNE STRANKE U BIVŠIM KOMUNISTIČKIM DRŽAVAMA: IZAZOVI LIBERALNOJ DEMOKRACIJI ILI SOCIOEKONOMSKI PROTEST?

Vedran Obućina

*Sveučilišni specijalist
komparativne politike Srednje
i Jugoistočne Europe, Zagreb*

Pregledni rad

Primljeno: listopad 2011.

Sažetak Gospodarske i društvene krize prilika su za protestne stranke da dignu svoj glas i da se izbere za nove pozicije na političkoj sceni. Mnogi analitičari smatraju da su stranke radikalne desnice dobile zamah upravo na protestima građana protiv globalizacije, ekonomske deprivacije i utjecaja gospodarske krize. Pomnijim proučavanjem radikalizacije politike vidi se da pojednostavljivanje te teze nema naročito čvrsto uporište. U nedostatku jasnih metodologija politolozi i drugi društveni znanstvenici pokušavaju uobličiti teorije zasnovane na empirijskim istraživanjima. Jedan je od čestih teorijskih okvira odnos populističkih stranaka prema socioekonomskom stanju u zemlji. Prema toj tezi, u vremenu globalne krize postotak glasača za radikalne političke opcije raste, većinom iz protesta, a ne antisustavnosti. Ovo izlaganje prati i stanje u Srednjoj Europi, odnosno rezultate ovogodišnjih izbora u Mađarskoj, Latviji i Slovačkoj kao zemljama sa snažnom radikalnom desnicom. Na primjerima tih zemalja nastoji se utvrditi može li se socioekonomska teorija aplicirati ili se radi o većim izazovima liberalnoj demokraciji s krajnjeg desnog pola.

Ključne riječi radikalno desne stranke, politički sustavi Srednje Europe, protestne stranke, socioekonomski pristupi istraživanju politike

Teorijski pristupi istraživanju radikalne desnice

Radikalna desnica izrazito je heterogena stranačka obitelj, s vrlo različitim nacionalnim osobitostima, stranačkim uspjesima i razlozima postojanja. Opće-

nita razlika između zapadnoeuropskih i postkomunističkih radikalno desnih stranaka jest u društveno-političkom razvoju koji daje niz posebnosti i jednoj i drugoj skupini radikala. Politolozi i drugi društveni znanstvenici smatraju

da je u postkomunističkim državama radikalizacija stranačkog prostora rezultat nekoliko procesa. Prvo, ideološko nestajanje lenjinističkih formacija ostavilo je za sobom vakuum koji su ispunile sinkretičke konstrukcije nastale na idejama iz pretkomunističkih vremena te iz vremena komunizma. Drugo, u mnogim se državama obistinila ideja o transformaciji političkih stranaka prema političkom centru (Beyme, 2002). Tako u postkomunističkoj Europi postoje radikalno desne stranke koje su izdanci komunizma, potom stranke koje se temelje na reminiscenciji spram autoritarne i fašističke prošlosti iz vremena između dvaju svjetskih ratova i Drugog svjetskog rata, te novostvorene stranke koje se temelje na samoprojiciranoj tradiciji, ukorijenjenosti svojih poruka u društvu i žestokom etničkom nacionalizmu obojenom ksenofobijom i šovinizmom. I tu se pronalaze dodirne točke sa zapadnoeuropskim radikalnim strankama, pa se stoga stvara "magloviti" skup stranaka koje imaju slične ideje, ali koje se također i razlikuju po nizu ključnih elemenata. Sličnosti se očituju u snažnom etnonacionalizmu, ekstremističkim idejama, karizmatičnom populizmu, rasizmu i ksenofobiji (u postkomunističkoj Europi naročito prema Židovima, Romima i nacionalnim manjinama), antidemokratskim stavovima, traženju snažne države, a ponegdje i antisustavnosti. Prema Muddeu (2007), koji je pregledao 58 različitih definicija radikalne desnice, najučestaliji su opisi nacionalizam, rasizam, ksenofobija, antidemokracija i jaka država.

Budući da među politolozima nema čak ni osnovne sloge oko definicije radikalne desnice, danas imamo čak 58 različitih definicija, što ukazuje na heterogenost stranaka radikalne desnice te

uzrokuje velike teškoće prilikom metodološkog promatranja i oblikovanja teorija o njihovu razvoju. U literaturi se barata s čak 23 termina.¹ Nastojanje da se tim pojmovima obuhvate sve stranke te stranačke obitelji mora biti osuđeno na propast. Primjerice, nastojanje Van der Bruga i suradnika (2005) da se upotrebljava naziv anti-imigrantske stranke može pomoći kad je riječ o specifičnim strankama u Zapadnoj Europi, ali zbog odsutnosti imigracije u zemljama postkomunističke Europe takav naziv nije prikladan za sve stranke koje primjerice sjede u istom klubu u Europskom parlamentu. Također, radikalna desnica po-

---

¹ Ekstremna desnica (Schain *et al.*, 2002a; Perrineau, 2001; Hainsworth, 2000a; Ignazi, 1994; Pfahl-Traughber, 1993; Stouthuysen, 1993), krajnja desnica (Jungerstam-Mulders, 2003; Roxburgh, 2002; Marcus, 2000; Chelès *et al.*, 1995), radikalna desnica (Ramet, 1999a; Minkenberg, 1998; Kitschelt & McGann, 1995; Merkl & Weinberg, 1993), desnica (Betz & Immerfall, 1998; Hockenos, 1993), radikalni desni populizam (Zaslave, 2004a; Betz, 1994), desni populizam (Eismann, 2002; Decker, 2000; Pfahl-Traughber, 1994), nacionalni populizam (Backes, 1991; Taguieff, 1984), novi populizam (Lloyd, 2003; Taggart, 1995), neopopulizam (Betz & Immerfall, 1998), ekskluzivistički populizam (Betz, 2001), ksenofobni populizam (DeAngelis, 2003), populistički nacionalizam (Blokker, 2005), etno-nacionalizam (Rydgren, 2004a), anti-imigrantske stranke (Gibson, 2002; Fennema, 1997), nativizam (Fetzer, 2000), rasizam (MacMaster, 2001; Husbands, 1988; Elbers & Fennema, 1993), rasistički ekstremizam (Mudde, 2005), fašizam (Ford, 1992; Laqueur, 1996), neofašizam (Fenner & Weitz, 2004; Karapin, 1998; Chelès *et al.*, 1991), postfašizam (Mell, 2002), reakcionarni tribalizam (Antonio, 2000), integralizam (Holmes, 2000) i antistranačje (Belanger, 2004), sve u: Mudde, 2007: 11, 12.

Tablica 1. Uspjeh radikalno desnih stranaka na parlamentarnim izborima u postkomunističkoj Europi (izuzevši Rusiju) u pojedinim razdobljima

STRANKA	1998-2005.	2006-2008.	2009-2010.
Nacionalna unija Ataka (Bugarska)	21/240 (2005)		21/240 (2009)
Za domovinu i slobodu (Latvija)	17/100 (1998) 10/100 (2002)	8/100 (2006)	8/100 (2010)
Pravo i pravda (Litva)		15/141 (2008)	
MIÉP Jobbik (Mađarska)	14/386 (1998)		47/386 (2010)
Samoobrana Liga poljskih obitelji (Poljska)	53/460 (2001) 56/460 (2005) 38/460 (2001) 34/460 (2005)		
Stranka Velike Rumunjske (Rumunjska)	84/345 (2000) 48/332 (2004)		
Slovačka nacionalna stranka (Slovačka)	14/150 (1998)	20/150 (2006)	9/150 (2010)
Slovenska nacionalna stranka (Slovenija)	6/90 (2004)	5/90 (2008)	
Srpska radikalna stranka (Srbija)	23/250 (2000) 82/250 (2003)	81/250 (2007) 78/250 (2008)	

Izvor: <http://www.parties-and-elections.de>

Legenda: tablica označava broj mjesta što ih je određena stranka osvojila u istaknutom razdoblju, broj mjesta u parlamentu određene države te godinu održavanja parlamentarnih izbora.

kazuje sklonost i antiliberalizmu i populističkom nacionalizmu i socijalnom populizmu, tvoreći tako mješavinu radikalno desnih i radikalno lijevih apela, pa se neke stranke i ne mogu lako svrstati u jedan ili drugi tabor. Primjerice, još je uvijek nejasno gdje bi trebalo smjestiti poljsku radikalnu stranku Samoobrona (Samoobrana), pa je neki analitičari smatraju radikalno desnom, dok drugi u njoj vide prvenstveno radikalno lijevu stranku.

Kao posljedica toga pojavljuje se niz teorija koje, svaka na svoj način, objašnjavaju parlamentarni uspjeh radikalne desnice u nizu zemalja. Stoga možemo reći kako ni jedna teorija nije "kriva", ali

se ni jedna ne može aplicirati na sve studije slučajeva. Među tim teorijama česta je socioekonomska determiniranost uspjeha. U postkomunističkoj Europi pojavljuje se niz radikalno desnih stranaka, što pokazuje i tablica 1.

Tablica 1 pokazuje kako postoji trajna sklonost prema glasovanju za radikalno desne stranke u Bugarskoj, Latviji, Mađarskoj, Poljskoj, Rumunjskoj, Slovačkoj i Srbiji. U nekim slučajevima vidljivi su birački "izleti" u radikalnije vode, primjerice u Litvi i Sloveniji. S druge strane, u Hrvatskoj, Crnoj Gori, Makedoniji, Albaniji, Estoniji i Češkoj radikalne stranke nisu ostvarile značajni parlamentarni uspjeh. Razlozi za to

predmet su mnogih istraživanja, no sveobuhvatnih teorija nema, kao ni širokih istraživačkih projekata na području postkomunističke Europe.

Dvije su teze o razvoju radikalno desnih stranaka u postkomunističkoj Europi: prva smatra da se radi o istom tipu stranaka kao i u Zapadnoj Europi, a njihova su glavna obilježja ekskluzivni nacionalizam, odbacivanje liberalizma i autoritarne vrijednosti (Anastasakis, 2002; Van der Brug, Fennema i Tillie, 2005; Minkenberg i Perrineau, 2007). Druga smatra da između Istočne i Zapadne Europe postoje značajne razlike u vidu ekonomske zaostalosti i socijalnih problema koji su posljedica tranzicije iz komunizma u tržišno gospodarstvo i liberalnu demokraciju, drugim riječima, identificira gubitnike tranzicije. Zato se ovdje i govori o postkomunističkoj Europi, a ne uvodi se neki drugi, možda i primjereniji naziv, primjerice Srednja Europa, Južnoistočna Europa i slično.

Na temelju radova Herberta Kitschelta, koji je ponajviše pratio razvoj radikalno desnih stranaka u postkomunističkoj Europi, ali koji ponekad previše favorizira ekonomske teorije uspjeha tih stranaka, postavljaju se teorije potražnje i ponude. Potražnja označava motive birača za davanje glasa radikalnoj desnici, dok ponuda okuplja niz politika koje nudi radikalna desnica. Teorija ima više, a ovdje donosimo one najvažnije.

Teorije sa stajališta potražnje

1. Sociološki pogled

Potporna radikalnoj desnici proizlazi iz otuđenja i manjka povjerenja u političke institucije u postmodernizmu; radi se o klasičnoj teoriji gubitnika modernizacije prema kojoj za radikalnu desnicu glasuju nekva-

lificirani radnici i nezaposleni, jako stari i jako mladi glasači (Rydgren, 2004; Betz, 2003).

2. Vrijednosne teorije

Ove teorije počivaju na sveobuhvatnim promjenama u društvu koje ruše načela i vrijednosti koje su vladale prije. Radikalno desni apel upućen je tradicionalnim nacionalistima, autoritarnim ličnostima, poklonicima ideje vođe i pripadnosti, uz demoniziranje manjina (Gibson, 2002; Eatwell, 1998).

3. Teorija relativne deprivacije

Borba za resurse između etničke većine i manjine, između građana i useljenika u globaliziranom svijetu prijeti radnicima, nezaposlenima, zaposlenima u gospodarskim granama bez budućnosti te općenito radnicima izloženim nesmiljenom djelovanju tržišta i gubitku identiteta u novim ekonomskim uvjetima. Takvi glasači skloniji su glasovati za radikalne populističke stranke nego za one stranke koje se opisuju kao "podupiratelji" globalizacijskih težnji (Gibson *et al.*, 2002; Lubbers i Scheepers, 2000).

4. Protestno glasovanje

Ova teorija glasovanje za radikalnu desnicu smatra izrazom ekonomskog protesta protiv onih koji su trenutno na vlasti; nesistemska reakcija tradicionalno politički apatičnih građana, bez racionalnog izbora; negativna percepcija trenutne vlasti (bilo osobna bilo zajednička) potiče građane na glasovanje za oporbene stranke, bez obzira na ideološke pozicije (Downs, 1957; Fiorina, 1981; Rydgren, 2004).

5. Betzova teorija ogorčenosti i potrage za ozbiljnom promjenom i za-

okretom jedna je od teorija o radikalnoj desnici politologa Hansa-Georga Betza.

Teorije sa stajališta ponude

1. Teorija političke infrastrukture

Prema ovoj teoriji, potpora radikalima izraz je interakcije struktura političkog oportunizma i stranačke ponude, a radikalna mobilizacija ovisi o relativnoj otvorenosti političkog prostora. Teorija počiva i na tezi da su radikalne stranke parlamentarno dugotrajno uspješne u onim zemljama koje imaju nizak izborni prag, koje su manje i u kojima postoje institucionalizirani politički rascjepi (Kitschelt, 1986; Tarrow, 1988; Kriesi, 1999).

2. Teorija konvergencije

Kitscheltova teorija konvergencije smatra da uslijed prevladavanja neoliberalnog koncepta i programatskog približavanja ljevice i desnice radikalna desnica nudi "pobjednosnu formulu" konzervativnim glasačima, etničkim nacionalistima, šovinistima i potražiteljima karizmatičnog vodstva, ali i konvergenciju lijevo orijentiranih radnika unutar socijalnog populizma (Kitschelt, 1995).

3. Teorija radikalizacije političkog prostora

Uspjeh radikalne desnice proizvod je političkog oportunizma uslijed politizacije novih rascjepa u društvu (Koopmans *et al.*, 2005).

4. Teorija jedne teme (*single-issue*)

Uspjeh radikalne desnice temelji se na samo jednoj temi koja je visoko postavljena na agendi javnosti, kao što je imigracija, nezaposlenost, red i mir, regionalna integracija i slično.

5. Teorija političkog oportunizma

Poduzetnička sposobnost radikalno desnih stranaka razlog je njihova uspjeha.

6. Teorija karizmatičnog vođe

Stranka stavlja naglasak na ulogu stranačkog vođe, čime nadoknađuje i organizacijske nesposobnosti (poznati su slučajevi Jörg Haider, Jean-Marie Le Pen, Corneliu Vadim Tudor).

U ekonomskim krizama uvijek se očekuje rast antisustavnih elemenata, bilo da su oni stvarni ili samo prividni. Prema tezama ekonomskog determinizma, u cijelom procesu stabilizacije i liberalizacije postkomunističkih zemalja postoje gubitnici i dobitnici. Prilikom promjena institucionalnih pravila i socijalnih prava gubitnicima postaju određene ekonomske skupine ugrožene egzistencije koje postaju prijemčive za radikalno desne apele. U toj zatvorenoj skupini za ekonomske probleme optužuje se sociokulturni "Drugi".

Sociološki pristup smatra da potpora radikalnoj desnici proizlazi iz otuđenosti i manjka povjerenja u političke institucije u postmodernizmu. Zapadna su se društva 1980-ih okrenula prema postmaterijalnom društvu u kojem nema više toliko brige za tradicionalne klase i ekonomske interese, ali se povećava zabrinutost za pitanja kvalitete ili načina života, poput feminizma ili environmentalizma. Tradicionalne stranke izgubile su povjerenje, kao i državne institucije, što zorno pokazuje uspon stranaka zelenih. No postmaterijalna politika tiče se prvenstveno mladih i uloge obrazovanja, dok se ostali teško snalaze u novim okvirima. Oni su i dalje zabrinuti za ekonomsku blagodat, pogotovo jer su globalizacija i porast poslovne nesigurnosti

stvorili auru ugroženosti. Uz to su opale tradicionalne vrijednosti obitelji i društva, uz krivnju elita za socijalnu liberalizaciju. Budući da hipoteza počiva na mišljenju da se postmoderne vrijednosti najviše razvijaju u Zapadnoj Europi, napose u Njemačkoj, Nizozemskoj i skandinavskim zemljama, ondje bi radikalno desne stranke trebale biti i najjače. Međutim uzorak glasača ne prati hipotezu, a iz vida se gubi i prisutnost te snažno jačanje tih stranaka u Istočnoj Europi.

Birači koji su relativno deprivirani, pa glasuju za radikale kako bi se oduprli socioekonomskim problemima smatraju da su radikali zapravo zamijenili socijaldemokrate. Zanimljivo je da ta teorija najviše pozornosti posvećuje mladima i zaposlenima u industriji i državnom sektoru, koji pod pritiskom smanjivanja poreza i izdataka države mora smanjiti i broj zaposlenih. Međutim veze između socioekonomskog interesa i glasovanja za radikalnu desnicu nisu jasne. Prema nekim podacima, većina nezaposlenih, siromašnih i depriviranih uopće ne glasuje za radikalnu desnicu, iako se slažu s nekim apelima poput anti-imigracijskih politika ili smanjivanja povlastica, odnosno izjednačavanja svih u državi.

Kitschelt i Shiroky (2008) ekonomskom determinizmu pridodaju potrebu konvergencije *mainstream* ljevice i desnice u liberalni krug. Oni ističu i etno-kulturni element u postkomunističkoj Europi, smatrajući da u homogenijim državama uspon radikalne desnice nije pretjerano moguć. S tom se konstatacijom ne možemo posve složiti jer je jedno od najjačih uporišta radikalne desnice Poljska u kojoj živi 97 posto Poljaka, ili Rumunjska u kojoj gotovo devedeset posto stanovništva čine Rumunji. U Rumunjskoj ipak postoji snažna oporba Romima i Mađarima, koji čine značajan

dio ostalih deset posto stanovništva. U tu bismo konglomeraciju mogli uključiti i Mađarsku, gdje ima 95 posto Mađara, a tek 2 posto Roma, koji su izrazito diskriminirani od strane Jobbika ili nekadašnjeg MIEP-a. U svim tim državama vlada snažna antisemitska propaganda koja nema uporišta ni u brojkama. Tako u Poljskoj danas živi oko 3300 Židova, u Rumunjskoj ih, prema nepouzdanim podacima, ima 9000, dok je Mađarska s 50 000 Židova, koji su većinom okupljeni oko Budimpešte, jedini bastion veće židovske zajednice u Srednjoj Europi.

Kitschelt i Shiroky iznijeli su zanimljivo predviđanje uspjeha u postkomunističkim društvima na temelju njihove socioekonomske inačice u komunizmu. Riječ je o Kitscheltovu primijenjenome modelu triju tipova komunističke vladavine koja se potom razlaže na proučavanje pretkomunističke vladavine, komunističke vladavine, načina tranzicije iz komunizma, institucionalnog izbora te posljedica za stranački sustav u pojedinim postkomunističkim državama Europe.

Kitschelt i Shiroky uzeli su spomenuti model kako bi pronašli mjesto radikalno desnim strankama u stranačkom sustavu postkomunističkih zemalja. Pritom su tri skupine sveli na dvije. U jednu skupinu zemalja spadaju ona društva koja su imala nacionalno prilagođen komunizam sredinom osamdesetih, odnosno društva u kojima su komunističke partije dopustile antikomunističkoj opoziciji da se organizira, a socioekonomske dobiti tog poteza bile su slabija cenzura, tržišne reforme, nacionalni konsenzus i potraga za nacionalnom autonomijom bez lustracije. Takvi sustavi bili su bivši SSSR i Jugoslavija, a mogu im se priključiti i Poljska, Mađarska te djelomice Slovenija. Tu su potencijali za radikal-

ne stranke bili mali, pa su one nastojale istaknuti ne-ekonomsku dimenziju svojih apela, preusmjerivši socijalne probleme, neuspjeh ekonomskih reformi i slab gospodarski rast prema, primjerice, ksenofobiji.

Drugu skupinu čine zemlje s patri-monijalnim komunističkim naslijeđem, odnosno birokratsko-autoritarnim komunizmom, gdje su se dvije oprečne struje, komunistička i antikomunistička, sukobile oko strategija ekonomske reforme, sa snažnim disidentima. U nju spadaju Češka, Bugarska, Rumunjska i Srbija. U tim su zemljama socioekonomski problemi pridonijeli razvoju radikalne desnice, koja se mobilizirala i iz nekadašnjih komunističkih struktura ne bi li se oduprla liberalnim promjenama i učvršćenju liberalne demokracije.

Empirijski pogled u Srednju Europu

Uzevši u obzir da se 2010. godine gospodarska kriza osobito snažno osjetila u cijelom svijetu, a naročito u Europi, bilo je logično očekivati da će radikalno desne stranke postići značajne rezultate na izborima koji su se održavali te godine. Što se tiče Srednje Europe, 2010. godine održani su parlamentarni izbori u Latviji, Mađarskoj i Slovačkoj. Slučajno su to zemlje u kojima su radikalno desne stranke osvajale značajan broj glasova i bile su parlamentarne stranke. No očekivanja su ubrzo splasnula. Te tri stranke nisu pokazale naročitu kompatibilnost s tezom da radikalno desne stranke dobivaju glasove tijekom financijskih kriza, povećanja nezaposlenosti i pada gospodarskog rasta.

U Slovačkoj su parlamentarni izbori održani 12. lipnja 2010. Osamnaest stranaka natjecalo se za 150 mjesta u slovačkom parlamentu, a njih šest prešlo je

izborni prag od pet posto glasova. Slovačka nacionalna stranka (SNS) izgubila je čak 11 mjesta u parlamentu (pala je s 20 na 9 mjesta), osvojivši 5,08 posto glasova, jedva dovoljno da prijeđe izborni prag. Međutim SNS nije bilo kakva stranka, već jedna od rijetkih radikalno desnih stranaka koja je bila u vladajućoj koaliciji neke zemlje. Od 2006. SNS je bio u koaliciji sa SMER-om, strankom premijera Roberta Fica, koji je zapravo socijaldemokratska stranka, član europske Socijalističke internacionale. U takvoj čudnovatoj koaliciji SNS je isprva imao tri ministra, a nakon rekonstrukcije kabineta još su dva SNS-ovca postala ministri u vladi. Jan Slota, predsjednik SNS-a, nije bio u vladi. Zanimljivo je da je Fico na izborima uspio izboriti pojedinačnu pobjedu, povećavši broj mjesta u parlamentu, međutim peteročlana koalicija u parlamentu nadjačala ga je i formirala novu vladu. SNS je definitivno bio najveći gubitnik slovačkih izbora uslijed velike gospodarske krize i političkih problema u Slovačkoj, a potom i odnosa Slovačke prema Mađarskoj. Unatoč žestokoj kampanji, koja se temeljila prvenstveno na socijalnom populizmu te ksenofobiji prema romskoj i mađarskoj manjini, SNS će morati promijeniti strategiju ako se želi održati kao relevantna politička stranka.

Mađarska je na izborima, održanim u travnju 2010, dobila radikalno desni Jobbik kao treću snagu u zemlji. Stranka koja nije imala parlamentarnog iskustva uspjela je osvojiti 16,67 posto glasova i 47 mjesta u parlamentu. Iako se Jobbik čini iznenađujućim pobjednikom, prema predviđanjama trebao je dobiti više mjesta, međutim golemu i premoćnu pobjedu odnio je Fidesz. Treba istaknuti da su u listopadu iste godine održani i lokalni izbori na kojima su socijaldemokra-

ti potučeni do nogu, ali isto tako i Jobbik, osobito u onim područjima gdje je na parlamentarnim izborima dobio značajan postotak glasova. Fidesz je na neki način ukrao Jobbikove ideje i predstavio ih kao svoje, prije svega ponovnu izradu zakona o mađarskom državljanstvu.

Ni latvijski radikali nisu prošli bolje, ali ni gore. Zadržali su istu razinu političke podrške u parlamentu, premda je bila riječ o koaliciji dviju stranaka. Parlamentarna stranka Za domovinu i slobodu koalirala je s izvanparlamentarnom strankom Sve za Latviju, formiravši Nacionalni savez koji je osvojio 7,67 posto glasova i osam mjesta u parlamentu. Za domovinu i slobodu nestabilna je stranka koja je mijenjala programatske stavove i koalicije, koja se cijepala i sastavljala, ali je stalno zastupala ideju latvijskog nacionalizma i intervencionizam protiv pretjerano liberaliziranog tržišta. Izrazito je proturuski nastrojena, a ne preže ni od revidiranja povijesti i hvaljenja latvijskih nacističkih legija.

Razlozi za relativan neuspjeh tih triju stranaka različiti su. U Slovačkoj su glasači kaznili SNS koji je bio dio vladajuće koalicije, ali nije uspio ostvariti one ciljeve i programe za koje su njegovi glasači glasovali na prethodnim parlamentarnim izborima. Mađarski se Jobbik, nakon uspjeha na izborima za Europski parlament, prvi put natjecao za mjesta u mađarskom parlamentu i ostvario izvanredne rezultate. Ipak, ti su rezultati više odraz općeg nezadovoljstva socijaldemokratima nego oduševljenja Jobbikom, strankom koju je i na lokalnoj razini ubrzo zasjenio pobjednički Fidesz. Latvijska stranka Za domovinu i slobodu na neki se način još uvijek traži. Nestabilna stranka, s mnogo frakcija, morala je ući u koaliciju, što je znak nepostojanja izbornog tijela za takvu političku op-

ciju u Latviji unatoč kontinuiranom antiliberalnom i antiruskom populizmu.

Digresija o Hrvatskoj

Gornji primjeri također pokazuju da sam gospodarski pad, nezaposlenost i kriza ne moraju nužno biti povezani s jačanjem radikalne desnice, te da cijeli niz drugih okolnosti pridonosi pobjedi njihova populizma: od njihova prijašnjeg sudjelovanja u vlasti do utjecaja najveće desne ili lijeve *mainstream* stranke u državi. S obzirom na to bit će zanimljivo istražiti zašto u Hrvatskoj nema parlamentarno uspješne radikalno desne stranke iako postoje svi preduvjeti za to, od populizma do trajne gospodarske krize, velike nezaposlenosti i razočaranosti političkim strankama.

Naime neke bi teorije trebale predviđjeti mogućnost izrazitijeg utjecaja snažnije radikalne stranke u Hrvatskoj. Kitscheltova teorija konvergencije smatra da uslijed prevladavanja neoliberalnog koncepta i programatskog približavanja ljevice i desnice radikalna desnica nudi "pobjedonosnu formulu" konzervativnim glasačima, etničkim nacionalistima, šovinistima i potražiteljima karizmatičnog vodstva, ali i konvergenciju lijevo orijentiranih radnika unutar socijalnog populizma (Kitschelt, 1995). Drugi dio teorije naglašava vrijednosnu orijentaciju pitanja koje postavljaju desni radikali, posebno ako oni tvore dio šireg programatskog usmjerenja stranke koje je blisko i neobrazovanim slojevima stanovništva. I teorija radikalizacije političkog prostora mogla bi doprinijeti takvom shvaćanju. Uspjeh radikalne desnice proizvod je političkog oportunitizma uslijed politizacije novih rascjepa u društvu (Koopmans *et al.*, 2005). U tom je smislu osobito važna uloga medija, koji sve više izvještavaju o temama povezanim

s "Drugima", koji su često prikazani u negativnom svjetlu. Tako se prati uloga medija u izvještavanju o kulturnim razlikama (osobito kad je riječ o ne-autohtonim muslimanima), etničkim manjinama, imigraciji, kriminalu i prostituciji te liberalizaciji društva. Iako mediji često negativno prikazuju i radikalne stranke, poduzetni predstavnici radikalne desnice nalaze način da dođu do pozitivne ili barem neutralne medijske slike (talijanski postfašisti uživali su podršku Berlusconijeva medijskog carstva, a Haider je u Austriji pretežno ovisio o tabloidu *Neue Kronen Zeitung*), čime se povećava i karizma stranačkih vođa. Ipak, ta teorija pati od metodološki neprovjerenih veza između medija i birača. Ona također smatra da radikalne stranke najbolje uspijevaju ondje gdje se prikazuju kao prave nasljednice nacionalne tradicije. Teorija političkog oportunitizma pak smatra da je razlog uspjeha radikalno desnih stranaka njihova poduzetnička sposobnost u iskorištavanju sustava. Ona naglašava koliko akcije i programi *mainstream* stranaka pomažu radikalima te koliko su političke institucije otvorene za nove stranke. Prema prvoj hipotezi, radikalne stranke dobivaju moć i glasove kada se ostale stranke okupe oko centra i ne uspiju zahvatiti teme i apele koje radikali iskorištavaju. Kad je javnost pod dojmom teme kao što je npr. imigracija u Zapadnoj Europi ili pitanje manjina u Istočnoj, tada jedina prijetnja radikalima može biti prilagođavanje političkog diskursa velikih stranaka. To radikalima katkada pomaže, a katkada odmaže. Ima i slučajeva, kao što je talijanski AN, da *mainstream* stranke i političari (u ovom slučaju sam talijanski predsjednik Cossiga koji je tražio pomoć od postfašista da slomi demokršćane) uvođe stranke u vladajuću strukturu. Insti-

tucionalni aspekti često se usmjeravaju prema izbornim sustavima, pa se smatra da razmjerna predstavljenost pomaže novim strankama, kao i da federalni sustavi omogućuju veliku regionalnu zastupljenost. Institucije mogu i zabraniti ili obilježiti stranke (kao što se dogodilo u Njemačkoj i Belgiji). No ta teorija pati od *ad hoc* nacionalnih objašnjenja koja ne pružaju previše detalja za sustavnu međunarodnu usporedbu. Naime postoje zemlje u kojima ima prostora za radikalne stranke, gdje je na snazi proporcionalni izborni sustav, ali je unatoč tome glasovanje za radikale minimalno (npr. Španjolska i Portugal).

Ova posljednja teorija čini se djelomično plauzibilnom za Hrvatsku. Odvajanje političkog vodstva od radikalnih struja znači da je otvoren prostor za radikalizaciju na oba politička pola. S druge strane, ako se zauzme pozicija "zamrzavanja" političkog prostora, tada nova politička snaga teško može ući na pozornicu. Naime glasači se uvelike služe stranačkom identifikacijom kao smjernicom za usvajanje stavova i biračkog opredjeljenja, a time se djelomice oslobađaju potrebe za promišljanjem i vaganjem odluka (Campbell i sur., 1960), što znači da se birači često moraju promatrati suprotno teoriji racionalnog izbora. U načelu birači su skloni pojednostaviti svoj izbor birajući na dimenzionalnom prostoru lijevo-desno. Govoreći o složenosti dimenzija političkih različitosti, Benoit i Laver savršeno uočavaju svu iskrivljenost tog pojednostavljivanja:

... Sve ovo pokazuje da je vrlo uobičajeno misliti i govoriti o politici u pozicijskom poimanju. Uistinu je vrlo teško analizirati pravu političku debatu *bez* upotrebe pozicijskog jezika i racionalizacije. Skeptični čitatelj trebao bi to sustavno pokuša-

vati nekoliko mjeseci. Ne radi se o tome da stvaramo zahvalnu *analogiju* između politike i fizičkog prostora unutar kojeg živimo naš svakidašnji život. Radi se o puno više stvari. Većina ljudi – uključujući one koji su blaženo nesvjesni misterija političke znanosti, kao i one koji potpuno odbacuju te tajnovitosti – ne uspijeva govoriti o realnoj politici bez upotrebe pojmova pozicije, udaljenosti i kretanja unutar važnih pitanja. Čini se da ti pojmovi imaju duboke korijene u načinu na koji ljudi, iz raznih vidova života, razmišljaju o politici i opisuju je (Benoit i Laver, 2006: 12, istaknuli autori).

Slično je s konceptualizacijom radikalno desnih stranaka. One se smatraju inherentno desnim jer objedinjuju obilježja koja se smatraju desnim, kao što su autoritarnost, nacionalizam, ksenofobija i slično. Međutim problem je u populističkom karakteru tih stranaka i snažnim socijalnim porukama koje ističu (nacionalnu) jednakost. Očito se radi o pokušaju sistematizacije pojmova koji nije dovršen, ali koji stvara određenu zbunjenost među biračima. Tako, na primjer, ako se neki lijevo orijentirani radnik osjeća ljevičarem, teško će, prema teoriji racionalnog izbora, glasovati za radikalno desnu stranku koja međutim ima socijalni program pravde, reda i mira koji se sviđa tom radniku. Općenito, ako birači biraju stranku na temelju svoje pozicije na kontinuumu lijevo-desno, imat će malo ili nimalo interesa glasovati za stranku koja je daleko od njihove pozicije te puno interesa glasovati za stranku koja je bliska njihovoj poziciji. Međutim ako radikalno desna stranka nije doživljena kao sve druge stranke, već prema nekom drugom kriteriju, mijenja se i sama percepcija birača. Van

der Brug i suradnici (2005) zaključili su da ako birač promatra neku stranku kao protestnu, potencijalni protestni glasač mogao bi biti zainteresiran za davanje glasa i onoj stranci koja je daleko od njegova osobnog izbora i doživljava sebe kao participativnoga građanina.

U Hrvatskoj se ambivalentnost desnog političkog pola očituje u odnosu manjih desno orijentiranih stranaka (počevši od Hrvatske stranke prava (HSP) pa udesno) i Hrvatske demokratske zajednice (HDZ), koja se samopercipira kao stranka desnog centra i zapravo glavni takmac ostatku desnice. No samopercepcije stranaka nisu sukladne mišljenjima birača. HDZ-ovi birači često bi se mogli, prema vlastitom mišljenju, smatrati više biračima HSP-a, HČSP-a ili drugih desnijih stranaka nego HDZ-a. Naime pozicija HDZ-a kao stranke desnog centra pretpostavlja prije svega desno-liberalne vrijednosti odnosno vrijednosti klasične konzervativne stranke koja se odlikuje obrazovanošću i za koju glasuje srednji sloj. Međutim HDZ se na lokalnoj razini očito percipira kao desnija stranka jer su njegovi birači prema jednom istraživanju (Milas i sur., 2004) najslabije obrazovani, stariji su od glasača HSP-a, pridaju veću važnost religijskim uvjerenjima i iskazuju manjak seksualne permisivnosti, a sami sebe opisuju kao desno orijentirane i etnički usmjerene. To su inače obilježja radikalno desnog izbornog tijela u nizu promatranja glasača radikalne desnice u Europi.

Bilo bi vrijedno istražiti hipotezu kojom je apelima HDZ uspio zadržati i one glasače koji bi svoj glas inače dali desnijim strankama te kako desnije stranke te apele ne uspijevaju iskoristiti. Ipak, rasipanje glasova na desnici od izbora 2007. do danas pokazuje da se na desnici pojavljuje prostor koji politički ispunja-

vaju desni ili regionalni populistu (npr. HDSSB ili Željko Kerum), te da istovremeno medijski jača desnica koja se protivni ulasku u Europsku Uniju. Međutim jedina parlamentarna stranka koja nije za EU, a to je HSP, nije pretjerano glasna u svom negodovanju protiv europskih integracija, već je to više HCSP, stranka poznata i po povijesnom negacionizmu, revizionizmu te otporu pravima seksualnih manjina, što su sve obilježja radikalne desnice.

Zaključak

Nikada nije zahvalno donositi čvrste zaključke, osobito kad se radi o nestabilnoj i heterogenoj stranačkoj obitelji kao što je radikalna desnica. Može se istraživati, pisati, komentirati, naglašavati i odbacivati, ali ne i zaključivati. To naročito vrijedi kad je riječ o proučavanju radikalne desnice u postkomunističkoj Europi. Malo je velikih istraživanja, sveobuhvatnih i sustavno povezanih, da bi se iz tih pojedinačnih komparacija mogla proizvesti jedna sveobuhvatna teorija. Poznati politolozi kao što su Kutschelt, Mudde, Kopecky, Shiroky, Merkl i Weinberg, Shafir, Szczerbiak i drugi nisu ostavili zaključke, već pitanja; možda i kao izazove drugim istraživačima. Istraživanje radikalne desnice uzbudljiv je i vrlo zanimljiv proces u suvremenoj europskoj politologiji.

No stalna prisutnost radikalne desnice pokazuje da bi same stranke, iako možda nisu institucionalizirane u smislu sustavnosti, mogle biti ukorijenjene u društvu, odnosno da one možda tvore dio institucionaliziranog stranačkog sustava. U tom smislu vrijedi Randallova i Svåsandova teorija da neke stranke mogu biti neinstitucionalizirane, ali da je stranački sustav institucionaliziran.

Radikalno desne stranke u postkomunističkim zemljama iskoristile su, uz ekonomsku deprivaciju, i politički lukava podsjećanja na povijesnu ukorijenjenost svojih stranaka i programa. Prvi je korak u proučavanju institucionalizacije političkog ekstremizma utjelovljenog u radikalno desnim strankama determiniranje povijesne ukorijenjenosti i razloga za tu ukorijenjenost. Tek će tada biti jasne velike razlike između radikalno desnih stranaka u Zapadnoj i Istočnoj Europi, koje se očituju u osnovnim obilježjima radikalne desnice: autoritarnosti, dogmatizmu, rigidnosti, ekskluzivnosti, nacionalizmu, antipermissivizmu, ksenofobiji, rasizmu, netoleranciji, antidemokratskošću, želji za jakom državom itd. Najznačajniji razlozi za to su teritorijalno-nacionalni odnosi, jezični nacionalizam, antisemitizam i antiliberalni stavovi. To se jasno vidi u različitim diskursima radikala u Zapadnoj i Istočnoj Europi.

LITERATURA

- Anastasakis, O. (2002) Political Extremism in Eastern Europe: A Reaction to Transition. Dostupno na: <http://www.ucm.es>
- Arzheimer, K. (2008) *Die Wähler der extremen Rechten 1980-2002*. Wiesbaden: Vs Verlag.
- Benoit, K., Laver, M. (2006) *Party Policy in Modern Democracies*. London i New York: Routledge.
- Betz, H. (2003) The growing threat of the radical right, u: P. Merkl, L. Weinberg, ur., *Right-Wing Extremism in Twenty-First Century*. London: Frank Cass, str. 74-93.
- Beyme, K. (2002) *Transformacija političkih stranaka*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Brug, W. van der, Fennema, M., Tillie, J. (2005) Why Some Anti-Immigrant Parties Fall and Others Succeed: A Two-Step Model of Aggregate Electoral Support. *Comparative Political Studies* 38 (5): 537-573.
- Bustikova, L., Kitschelt, H. (2009) The radical right in post-communist Europe. Comparative perspectives on legacies and party competition. *Communist and Post-Communist Studies* 42: 459-483.
- Campbell, A., Converse, P. E., Miller, W. E., Stokes, D. E. (1960) *The American Voter*. New York: Wiley.
- Downs, A. (1957) *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper.
- Eatwell, R. (1998) The dynamics of radical right breakthrough. *Patterns of Prejudice* 32 (3): 3-31.
- Fiorina, M. (1981) *Retrospective Voting in American Elections*. New Haven: Yale University Press.
- Gibson, R. (2002) *The Growth of Anti-Immigrant Parties in Western Europe*. Ceredigion: Edwin Mellen.
- Gibson, R., McAllister, I., Swenson, T. (2002) The politics of race and immigration in Australia: One nation voting in 1998 election. *Ethnic and Racial Studies* 25 (5): 823-844.
- Kriesi, H. (1999) Movements of the left, movements of the right: putting the mobilization of two new types of social movements into political context, u: H. Kitschelt, ur., *Continuity and Change in Contemporary Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 398-423.
- Lubbers, M., Gijberts, M., Scheepers, P. (2002) Extreme right-wing voting in Western Europe. *European Journal of Political Research* 41 (3): 345-378.
- Koopmans, R., Statham, P., Giugni, M., Passy, F. (2005) *Contested Citizenship: Immigration and Cultural Diversity in Europe*. University of Minnesota Press.
- Merkl, P., Weinberg, L. (2003) *Right-Wing Extremism in the Twenty-First Century*. London: Frank Cass Publishers.
- Milas, G., Burušić, J. (2004) Ideološki i sociodemografski profili glasača hrvatskih političkih stranaka: ususret stabilnom političkom grupiranju?. *Društvena istraživanja* 13 (3) 71: 347-362.
- Minkenberg, M. (2002) The radical right in postsocialist Central and Eastern Europe: Comparative observations and interpretations. *East European Politics and Societies* 16: 335-362.
- Minkenberg, M., Perrineau, P. (2007) The Radical Right in European Elec-

- tions 2004. *International Political Science Review* 28 (1): 29-55.
- Mudde, C. (2007) *Populist radical right parties in Europe*. New York: Cambridge University Press.
- Rydgren, J. (2004) *The Populist Challenge: Political Protest and Ethno-Nationalist Mobilization in France*. New York: Berghahn.

Radical Right-Wing Parties in Former Communist Countries: Challenges to Liberal Democracy or a Socio-Economic Protest?

SUMMARY Economic and social crises provide an opportunity for protest parties to raise their voices and to win new positions in the political arena. Many analysts deem that the parties of the radical Right gained momentum exactly with the protests by citizens against globalisation, economic deprivation and the impact of the economic crisis. A more detailed study of the radicalisation of politics reveals that the simplification of this thesis does not have a particularly strong justification. In the absence of clear methodologies, political scientists and other social scientists seek to formulate theories based on empirical research. One of the frequent theoretical frameworks is the attitude of populist parties toward the socio-economic situation in the country. According to this thesis, in the period of a global crisis, the percentage of voters of radical political options increases, mostly out of protest, and not as an anti-systemic phenomenon. This paper also examines the situation in Central Europe, as well as the outcomes of this year's elections in Hungary, Latvia and Slovakia as countries with a strong radical Right. By analysing the cases of these countries, the author seeks to establish whether the socio-economic theory can be applied, or whether these countries are facing greater challenges to liberal democracy posed by the far-right pole.

KEYWORDS radical right-wing parties, political systems of Central Europe, protest parties, socio-economic approaches to the study of politics